

Язловець – ключ Поділля

Руслан Підставка

Важливим форпостом в обороні південно-західних кордонів Поділля за правління князів Коріатовичів у XIV ст. став Язловець, який звався “ключем Поділля”. У часи постійних татарських набігів виникла необхідність посилити оборону краю, і на найважливіших шляхах було збудовано кам'яні укріплення. Так, наприкінці XIV ст. в урочищі Язловця, поблизу торгового шляху “Вія Регія” було споруджено замок. Відтоді одна з гілок родини Абданків – Бучацьких стала постійно проживати у язловецькому замку. Цілком логічно з часом їх прізвище змінилося на Язловецькі.

Населений пункт Язловець вперше згадується у літописі в другій половині XIV століття. В монографії відомого польського архітектора Богдана Гверкена “Замок Язловецький”, у розділі “Хроніка замку”, написаному при допомозі д-ра А. Чоловського, йдеться, що найдавніша згадка про Язловець датується 1379 р. – в історичному документі Міхала Бучацького свідчить “Rahozka de Jazlowiec”, а біля нього – згаданий воєвода Язловецький [5]. Науковий співробітник Національного університету “Києво-Могилянська академія”, кандидат історичних наук Віталій Михайловський, у своїй статті “Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-і – 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення”

повідомляє, що серед близького оточення Коріатовичів “...виступають восьмеро осіб: власник Сокильця пан Гринько, власник Бакоти пан Немиря, власник Язлівця пан Рагозка, а також...” [2 – С. 36]. У біограмі цієї ж статті автор підкреслює, що “Рагозка з Язлівця – виступив свідком (як Rohozka de Jazlowucz) ерекційного документа Міхала Авданця, виданого для бучацької римо-католицької парафії (1373 р.). У спеціальній літературі фігурує інша дата – 1379 р...” [2 – С. 42]. Варто згадати, що Язловець входив до складу Подільського воєводства і через те згадується поставлений кн. Володиславом Опольським воєвода Стефан, званий Каспром. Пан Рагозка позначений воєводою у Язловці лише один раз – у 1373 році [8]. Існує думка, що Стефан був язловецьким воєводою з рук Рагоз-

Язловець на карті Г. Л. де Боплана.

Панорама Язловця та замку.

Головний фасад нижнього замку з прибудовою. Фото автора.

■ подорожуємо Україною

ки, і що останній позбувся Язловця до 20 червня 1391 року, коли він, уже як пан Рогозка (без Язловця), виступив свідком документа кн. Федора Коріатовича [6]. У 1375 році Рагозка виступає як смотрицький воєвода і посвідчує документ кн. Олександра Коріатовича, виданий для смотрицьких домініканців [3], а у 1391 році був свідком надавчого документа на Сокилець, виданого панові Гринькові [1]. Припускають також, що Язловець був викуплений у Рагозки чи його нащадків десь до 1424 року [7]. Перебування язловецького дідича Рагозки серед найближчого оточення князів Коріатовичів дає підстави припустити, що західним рубезем Поділля на 1375 р. була р. Стрипа. Не виключено, що саме це бралось до уваги при визначенні меж Подільського воєводства у середині XV ст.

Найдавніша згадка про Язловецький замок: в акті заснування (затвердження) парафіяльного костелу Марії Магдалини Язловця згадана територія, "...починаючи від костельної стежки, аж до замкових капітелій", біля берегів Вільхівця. Наведемо цитату з книги "Пам'ятки Язловецькі", де вперше письмово згадується про існування замку в 1436 році. "*Ogród nad brzegiem Olchowca, drugi zaś ogród zaczawszy od ścieżki kościelney; aż do kapiel zamkowych obok brzegów Olchowca*" [3 – С. 26].

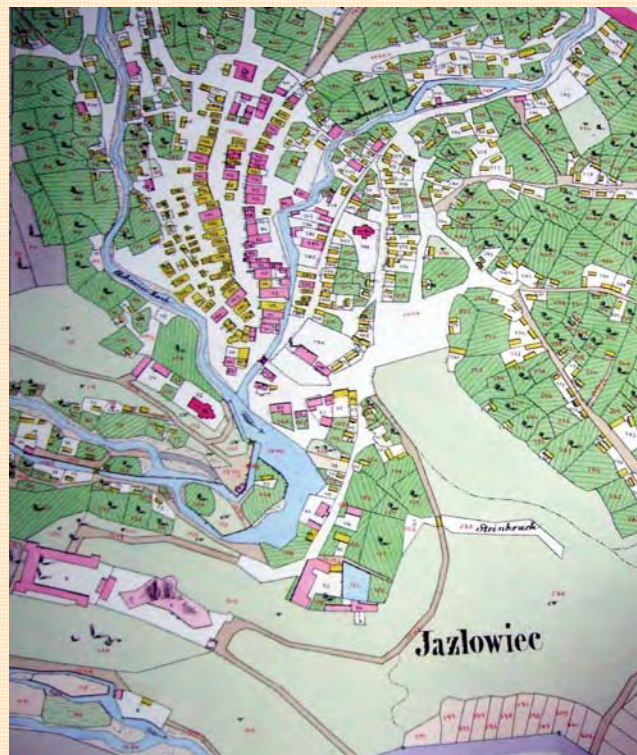
Язловецький замок є рицарським замком, що належав різним магнатським сім'ям. Географічне положення замку характерне для подільського ландшафту. Розміщений він на підвищеному горбі, нижче Подільського плато, в меандрі річки Вільховець, лівої притоки Стрипи.

На північ від замку, нижче горба знаходилося місто, обгороджене стіною, що не дотикалася до замку. Будівельний матеріал доставлявся із

найближчих околиць. Стіни були побудовані з твердого пісковика різноманітних відтінків – від червоного до сіро-зеленого. Архітектурні деталі виконані з білого вапняку.

Язловецький замок було побудовано з двох частин :

"власне замок на найбільш високому і, водночас, найвужчому місці мису;

План Язловця та замку на кадастровій карті XIX ст.

"дещо нижче, на захід – нижній замок, який включав також палац, побудований у XVII столітті (обгороджений стіною на межі XVI-XVII ст.).

На думку більшості дослідників ранньо- та середньовічних оборонно-фортифікаційних споруд (Б. Геркен, О. Пламеницька) Язловецький замок є одним із найдавніших на Поділлі. Аналізуючи монографію Богдана Геркена та інші джерела, ми виділили декілька етапів будівництва замку.

В руїнах власне (верхнього) замку чітко виражені обриси початкової закладки (другий етап будівництва), котра в плані має нерегулярну, видовжену п'ятикутну форму з одним усіченим (зрізаним) кутом. По відношенню до сторін світу, замок розташовувався зі сходу на захід. В західному куті на плані квадрата знаходилася башта, а поблизу воріт, замуrowаних в половині XVI ст., до північної стіни було прибудо-

Комплекс нижнього замку. Фото автора.

вано житловий будинок, біля якого знаходився глибокий колодязь. Зі східної, кутової сторони, замок був захищений від можливих нападів стіною з нахилом за криницею. Перед стіною був рів, зроблений у скелі, котрий відділяв плато замку від передпілля.

Перший період будівництва

Вищезгадана невелика башта (на плані квадрата обнесена валом). В середині добре видно різницю в укладці каменю у башті та інших стінах замку. Хімічний аналіз будівельного розчину виявив домішки гіпсу. Ці дані дали можливість висунути гіпотезу, що ця башта є найстарішою частиною первісного замку. Цілком імовірно, що перша оборонна споруда обмежувалася цією одинокою кам'яною баштою – сторожовою вишкою, донжоном, поряд з якою могли існувати дерев'яні укріплення – відновити які сьогодні вже неможливо. Геркен датує цю вежу серединою – кінцем XIII ст. Аналогічний тип оборонних споруд можна прослідкувати у ряді стародавніх укріплених міст Галицько-Волинської держави (Угровськ, Холм, Данилів, Львів, Стовп, Білавіно).

За походженням і типом це, безперечно, був західноєвропейський донжон, проте поєднання у ньому каменю і дерева (Холм) дає приклад дуже своєрідної архітектурної інтерпретації європейської ідеї на місцевому ґрунті. В той же час, таке поєднання, мабуть, вказує також на початковий характер відповідного напрямку діяльності, оскільки всі пізніші відомі галицько-волинські оборонні вежі будувалися лише з каменю. При спорудженні веж Данило, звичайно, орієнтувався не лише на європейську практику, а, насамперед, на місцеві аналогічні споруди, які вперше з'явилися на території князівства за часів його батька – вірогідно, саме до його нетривалого правління належить найраніша з-поміж веж XIII ст. у Стовпі (від другої половини XVI ст. Столп'є), поблизу Холма. Окрім втраченої ще за життя Данила холмської вежі, він звів також вежу в Біла-

віні поблизу Холма (нині на території міста), залишки якої були знищені під час останньої війни.

Попри свою рідкісність, галицько-волинські донжони залишаються цікавими і характерними пам'ятками оборонного будівництва й ще одним – поза білокам'яними храмами – важливим свідченням наявності елементів європейської орієнтації у галицько-волинській оборонній архітектурі.

Другий період – XIII – XIV ст

Нерегулярний видовжений п'ятикутник (980 м²) з квадратною баштою в гострому західному наріжнику. До північної сторони примикав житловий будинок з криницею, в північно-західній стіні – брама. З заходу захищений скелястим урвищем, зі сходу – широким (11 м), проритим впоперек мису, ровом.

Третій період – I половина XV ст.(1448 р.)

Схема верхнього замку станом на 1448 р. (за Б. Гверкеном).

Зі східного боку прибудовано оборонні мурі нового дитинця (1180 м²), теж видовженого і п'ятикутного в плані з квадратною баштою у східному наріжнику. До східної стіни первісного замку прибудовано житловий будинок

Будинок поділяв замок на дві частини. У

підвалах та руїнах цього будинку було знайдено простий готичний портал. Крім того, в східній стіні цього ж будинку також виявлено готичне нахилене вікно зі скульптурою. Всі ці архітектурні деталі дають можливість цілком впевнено стверджувати, що дана будівля належить до готичної архітектури, і що її можна віднести до II-ї половини XIV ст. Допомогою у визначенні дати побудови цього будинку є згадка у заповіті володаря замку Теодорика з Бучача, з 1448 року, про існування в замку підвалів, котрі в межах середньовічного замку є тільки під цим будинком.

Четвертий період — 1550–1556, 1575–1607 рр.

Добудова подільським воєводою Юрієм Язловецьким з південно-західної сторони первісного замку потужної п'ятиярусної башти-донжона (1) (п'ятий ярус не зберігся) з потрійними бійницями для ведення перехресного вогню; між західним і східним дитинцями, на місці широкого рову збудовано двоповерховий з проїздом будинок. В західному

Декорований портал в їзної брами у 3-му ярусі замку

Руїни верхнього замку

дитинці з північного боку Миколю та Ієронімом Язловецькими прибудовано велику півкруглу бастею (2) (в зв'язку з чим розібрано старий будинок з криницею), перебудовано західну і північну стіни, біля яких споруджено новий житловий будинок. В східному дитинці до південної стіни у 1599 році прибудовано каплицю, до північної — двоповерховий дім.

Після смерті в 1575 році гетьмана Юрія Язловецького, замок по черзі переходить до його синів: Миколая та Ієроніма, котрі з 1607 року проводять подальшу перебудову замку в стилі ренесанс. В цей період на другій замковій площі була побудована дзвіниця, а з північної сторони, біля першої площадки — трьохярусна напівкругла бастея, перший ярус якої також знаходився нижче рівня площадки. На всіх ярусах була розгорнута система бійниць для флангового обстрілу стін замку. Одночасно, була обнесена стіною передзамкова територія, де були споруджені житлові приміщення, конюшні, господарські бу-

дівлі і т.д. Ця стіна була так побудована, що простягалася нижче південної стіни замку, а зі сходу утворювала висунуті укріплення з двома вежами. Необхідно відзначити, що східна частина укріплень доповнювала собою східну частину власне замку з кутовою вежею. Саме ця кутова частина не мала до цієї пори можливості оборони шляхом флангового обстрілу, і тільки спорудження вказаних укріплень усунуло цей недолік. З вищих поверхів, тобто з самого замку був можливий обстріл дальніх підступів.

Замок в Язловці, в тому вигляді, в якому він опинився внаслідок перебудов в XVI столітті, може вважатися укріпленим замком, пристосованим до вогнепальної зброї, але з яскраво вираженою тенденцією до ручної, напівважкої зброї і системою бійниць для обстрілу вздовж стін. Автор монографії пропонує визначення, що в укріпленнях замку виступає бастейна система, що є проміжною ланкою між середньовічною системою оборони і новою, яка уже оперує бастіонами.

Якщо врахувати, що тоді в Польщі вже була введена бастіонна система (наприклад, в

Замості), то будівництво замків з бастейною системою на південно-східних землях ще в I-й половині XVI століття не є результатом відставання у військовій справі, а являється наслідком розуміння специфічних умов ведення війни на цій території.

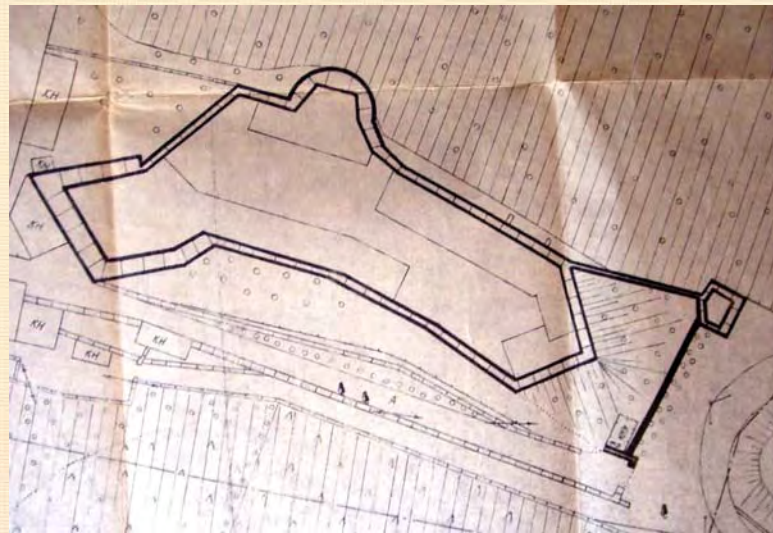
У П'ятому періоді — 1644-1658 роках — Олександр Конецпольський оточує замок зі сходу, заходу і півдня зовнішнім оборонним поясом — нижнім замком. Східна частина нижнього замку складається з двох, з'єднаних стіною квадратних башт, одна з яких була надбрамною, з підйомним мостом (не збереглись); західна частина — з прямокутного двоповерхового казематного будинку з арочним проїздом посередині і двома наріжними бастіонами, до яких з заходу примикали довгі мури з бійницями і невеличкими овальними бастеями.

За міцністю і оборонними засобами замок над Вільховцем вважається однією з найкращих фортець краю. Його ніколи не намагались здобути татари, не спокушалось на нього і козацьке військо. Лише через недбалість і бездарність командирів замок двічі здавали майже без бою туркам (1672 р., 1676 р.). У турецько-польській війні він був доведений до руїни і відбудований на початку XVIII ст. Яном Конецпольським. Та час середньовічних фортець вже минув. Останні власники замку Любомирські, Понятовські не турбувалися про його вигляд і стан. Натомість розбудували і прикрасили палац (1746 рік), поряд заклали парк.

Період розбудови замку припадає на 1747 рік, коли краківський каштелян Станіслав Понятовський перебудовує нижній замок на палац [3] та впорядковує парк.

На даний час стан, у якому знаходиться Язловецький замок, за винятком палацу, надзвичайно занедбаний, верхній замок потребує негайної консервації та відбудови. Це виглядає нереальним за майже повної відсутності коштів на реставраційно-відновлювальні роботи з державного та місцевого бюджетів. Однак, маючи досить ґрунтовні дані про планування, архітектуру, стилістику замку та навколишніх будівель, можна з достатньо великою вірогідністю відтворити ці давні споруди. Залучення науковців, істориків, архітекторів, краєзнавців до відтворення архітектури Язловця дозволить донести до сучасників і нащадків надзвичайну самобутність та унікальність цього міста і замку.

Перспективний проект реконструкції Язловецького замку розробили фахівці-архітектори Львівського інституту "Укрзахідпроектреставрація". Він передбачає консервацію, відбудову та реставрацію окремих споруд верхнього замку та пристосування їх до туристичної діяльності

Контури верхнього замку (сучасний стан).

Перебудова нижнього замку на палац у XVIII ст. Фото автора.

(створення виставкового, культурно-мистецького та розважального центру). У палаці нижнього замку на даний час розташований монастир Сестер Непорочного зачаття Діви Марії та санаторій-профілакторій легеневого типу.

1. *Guerguin B. Zamek Jazlowiecki.* - "Studia i materiały do historii i teorii architektury i urbanistyki", Warszawa, 1960, s. ANEKS 1.
2. *Михайловський В. М.* Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-ві — 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення./В.М. Михайловський// Всеукраїнський історичний журнал. №2 -2005. — С. 34-47
3. *Baracz S. Pamiatki jazlowieckie.* - Lw. : 1862. — 230 s.
4. *Sperka J. Otoczenie Wladzslawa Opolczyka w latach 1370-1401*— S. 292-293.
5. *Kurtyka J. Repertorium podolskie.* — №18. — S. 154.
6. *Розов В.* Українські грамоти. — №1.— С. 20.
7. *Груша А.* Невядома грамота Фёдора Карыатовича за 1391 г. —С. 1.
8. *Semkowicz W. Rod Awdancow w wiekach srednich.* — Poznan. 1920. — S. 267-268.